

6. Фесенко П. П. Осмысленность жизни и психологическое благополучие личности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Фесенко Павел Петрович. – М., 2005. – 206 с.
7. Шевеленкова Т. Д. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования) / Т. Д. Шевеленкова, П. П. Фесенко // Психологическая диагностика. – 2005. – № 3. – С. 95–129.
8. Bradburn N. The Structure of Psychological Well-Being / N. Bradburn. – Chicago, 1969. – 318 p.
9. Deci E. The general causality orientations scale: Self-determination in personality / E. L. Deci, R. M. Ryan // Journal of Research in Personality. – 1985. – Vol. 19. – P. 109–134.
10. The Satisfaction with Life Scale / [E. Diener, R. Emmons, R. Larsen at al.] // The Journal of Personality Assessment. – 1985. – № 49. – P. 71–75.
11. Jakość życia w naukach medycznych / [pod red. L. Wołowickiej]. – Poznań, 2001. – 305 s.
12. Ryan R. On energy, personality, and health: Subjective vitality as a dynamic reflection of well-being / R. M. Ryan, C. Frederick // Journal of Personality. 1997. – Vol. 65. – P. 529–565.
13. Ryff C. The stryctyre ofpsychological well-being revisited / C. Ryff // Journal of Personaliti and Sociol Psychology. – 1995. – Vol. 69. – P. 719–727.
14. The Questionnaire for Eudaimonic Well-Being: Psychometric properties, demographic comparisons, and evidence of validity / [A. S. Waterman, S. J. Schwartz, B. L. Zamboangac at al.] // The Journal of Positive Psychology. – 2010. – № 1. – January. – P. 41–61.

УДК 159.923:316.4:331.56/.57

Ірина Давиденко

ОСОБИСТІТЬ І БЕЗРОБІТТЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена актуальному соціально-економічному явищу – безробіттю. У ній всесторонньо проаналізовано наслідки безробіття. Особлива увага приділена питанню здоров'я та психологічним особливостям переживань людини в ситуації втрати роботи. Розглянуто провідні психологічні теорії, що розкривають особистісні особливості людей, які втратили роботу.

Ключові слова: безробіття, особистість, здоров'я, психологічні наслідки, дезадаптація.

Article is devoted to the actual socio-economic phenomenon – unemployment. The paper comprehensively analyzes the effects of unemployment. Particular attention is paid to health and psychological characteristics of human experiences in a situation of job loss. Also the leading psychological theories that reveal the personality characteristics of people who have lost their job are reviewed.

Keywords: unemployment, personality, health, psychological effects, disadaptation.

Нині соціально-економічна нестабільність та її наслідки вже давно стали трендом сучасної науки. Зрештою, про ці наслідки можна почути в чергових випусках новин на радіо, телебаченні; ми чуємо, як ці проблеми впливають на наших співгромадян, прислухавшись до розмови на вулиці чи в громадському транспорті. Проблема безробіття вже давно стала не тільки проблемою галузі економічного знання, нею також глибоко зацікавлена медицина, соціологія та психологія.

Сьогодні такі побутові теми, як «втрата роботи», «труднощі у пошуках гідної праці» стають агентами конструювання життєвого світу особистості та її майбутнього. Відтак для сучасних дослідників ці «маркери» суспільних проце-

сів є викликом: яким чином такі ситуації впливають на особистість, на її адаптивність.

Українська психологічна наука лише впродовж останнього десятиліття почала цікавитися тематикою безробіття (О.В.Киричук, О.В.Корчевна, В.О.Руднюк, С.О.Тарасюк та ін.) у той час, коли колеги зі Сполучених Штатів Америки та країн Європи ще з кінця 30-х років минулого століття всесторонньо розробляли вищезазначену проблематику, починаючи від впливу на здоров'я та завершуючи навчальними програмами роботи з безробітними (В.В.Arnetz, J.Wasserman, H.Berth, P.Förster, F.Balck, E.Brähler, T.A.Blakely, S.C.Collings, J.Atkinson, M.H.Brenner, P.Eisenberg, P.F.Lazarsfeld, N.T.Feather, D.M.Fryer, R.L.Payne, M.Jahoda, F.M.McKee-Ryan, K.I.Paul, K.Moser та ін.). На жаль, у нашій країні ще не існує психологічної служби, метою якої була б терапія, психологічний супровід і консультування людей у ситуації втрати роботи. Тому створення публікацій, присвячених психології безробіття, є відповіддю науковців на запити часу.

Метою публікації є аналіз психологічних наслідків безробіття та привернення уваги фахівців, які безпосередньо працюють із безробітними або «безробіття» є об'єктом їх наукових інтересів.

Завдання: визначення актуальної необхідності досліджень у галузі психології безробіття в Україні; здійснення теоретичного аналізу наукових публікацій, присвячених цій темі.

Безсумнівно, статус безробітного й ситуація втрати роботи знайомі багатьом з нас. Відомі нам і неприємні переживання, апатія, занепокоєння, пов'язані із цим явищем. Та чи приділяється достатньо уваги тому, що відбувається з особистістю в подібних ситуаціях, коли віра в себе втрачається, з'являється невпевненість у завтрашньому дні, переживається самотність. Особливо нелегко доводиться людям, які несподівано втратили роботу, доходи, соціальний статус у суспільстві й віру в майбутнє.

Дані Держстату та методики МОП за перше півріччя 2013 свідчать про непросту ситуацію на ринку праці – рівень безробіття в Україні становить 8%, а кількість працездатних людей, які офіційно не працюють, близько 7,5 млн.

Поштовхом до дослідження життєвих перспектив безробітних є досвід і спостереження ситуації, що склалася в Україні. Перший «рух» у напрямку до теми «особистість і безробіття» був спровокований відносно невисоким рівнем працевлаштування «за спеціальністю» молодих фахівців після закінчення університету й великою кількістю працездатного населення, яке виїжджає за кордон «на заробітки». Згідно з даними Держстату й Інституту демографії Національної академії наук України, за станом на червень 2012 р. трудова міграція становила 1,2 млн працездатних громадян.

Аналізуючи життєву ситуацію безробітного, ми визначаємо її як кризову й стресову; це травматична ситуація, яка змінює якість життя людини на соціальному, фізичному та психічному рівнях. На фізичному рівні зростає ймовірність психосоматичних захворювань, особливо нервової, ендокринної, серцево-судинної і травної систем. На соціально-психологічному рівні така людина разом з

роботою втрачає соціальний статус: змінюється сімейно-рольова структура, людина «випадає» зі звичного кола спілкування і розпорядку дня, губляться важливі смисли й способи адаптації. Як наслідок – зростання соціальної ізоляції, конфліктності, сімейних розлучень. Те, що було важливим, що підтримувало й забезпечувало, що було частиною Я-концепції, раптово руйнується, людина переживає соціальну «стигматизацію», адже ситуація безробіття є не тільки психотравмуючою, а й неприйнятною в соціумі, у якому панує культ успіху й матеріальної забезпеченості.

Для того щоб краще зрозуміти, як саме впливає ситуація безробіття на особистість, ми провели аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень, присвячених цьому питанню.

Утрата роботи впливає на самопочуття людини. Негативні переживання можуть спровокувати втрату апетиту, м'язову слабкість, підвищення артеріального тиску й температури, утрату мотивації досягнення тощо. Оскільки здоров'я людини є беззаперечним ресурсом у подоланні кризових ситуацій і можливості успішного працевлаштування, у нашій публікації розглядається вплив втрати роботи на здоров'я.

I. Наслідки безробіття: вплив на здоров'я

Утрата роботи (власне сама ситуація повідомлення про звільнення), невдалі пошуки: сприйняття відмови, співбесіди, знецінююче ставлення роботодавців, критика та конфлікти в сім'ї можуть негативно відбитися на здоров'ї людини, яка втратила роботу. Така подія ускладнює життєву ситуацію та спричинює комунікативну дезадаптацію цієї категорії людей. Ми припускаємо, що, залежно від характерологічних особливостей, у деяких людей може спостерігатися погіршення стану здоров'я, відтак вони можуть використовувати втечу у хворобу як захист від проблеми втрати роботи. У той час як інші можуть приховувати факт погіршення самопочуття, приймаючи цей факт як покарання.

Проведено велику кількість досліджень впливу безробіття на здоров'я. У досліджуваних безробітних спостерігаються погіршення фізичного здоров'я (Stokes & Cochrane, 1984; Kessler та колеги, 1988; Brenner, 1971); психологічні проблеми, такі як депресія, підвищена тривожність, апатія (Winfield & Tiggermann, 1990; Paul and Moser, 2009; McKee Ryan та колеги, 2005; Comino і колеги, 2003; Murphy and Athanasou, 1999; Kessler і колеги; Fryer and Payne 1986); низька самооцінка (Feather, 1982; Tiggermann and Winfield, 1984; Goldsmith, Veum and Darity, 1997); безпорадність, пов'язана з утратою контролю (Seligman, 1975); психосоматичні розлади (Berth, Förster, Stöbel-Richter, Balck & Brähler, 2006; Hollederger, 2003). Беручи до уваги дослідження, слід зробити висновки про неабияку емоційну, а відтак і соматичну вразливість людей, які втратили роботу. Тому зазначені психосоматичні наслідки безробіття слід враховувати в побудові комунікації роботодавцям, працівникам служб зайнятості, психологам і медикам.

Підвищення суїцидальності. Нестабільність у житті безробітного неабияк впливає на рівень його життєстійкості й адаптації, і, переживаючи складні життєві обставини, людина переживає глобальну втрату змісту життя. Згідно з

дослідженнями К.А.Мосер, S.Platt, M.C.Daly, D.J.Wilson, N.J.Johnson [6; 16; 18], серед людей, які втратили роботу, спостерігається підвищена суїцидальність.

Унаслідок світової фінансово-економічної кризи 2009 року виникло нове соціальне явище, яке американські психологи визначили як «еконоцид». У своїй статті Г.Г.Сілласте запропонувала таке розуміння цього терміна: «Еконоцид – негативний соціально-психологічний наслідок світової фінансово-економічної кризи, зумовлений великими матеріальними й соціально значущими втратами особистості, що викликає в неї глибокий стрес, стан депресивності й дезадаптацію в соціумі, вихід з якої людина знаходить у формі суїциду. Прямим наслідком еконоциду є зростання суїцидальності в суспільстві (хоча це не єдиний наслідок)» [23]. Справді, втрату роботи слід трактувати як багатовимірну життєву кризу, яка стосується всіх сфер життя особистості: поворотна точка, зміна вимірів екзистенції (людина замислюється над новими життєвими завданнями, однак вона не завжди може дати адаптивні відповіді на виклики кризової ситуації).

Психосоціальні розлади. Переживання втрати роботи можуть супроводжуватися резигнацією й апатією (Jahoda колеги, 1982), зниженням самоповаги (Feather, 1982), зміною самоідентифікації та соціальною стигматизацією; проявами адиктивної поведінки (наприклад, алкоголізм, паління); розладами харчової поведінки й порушеннями сну [9; 13].

У своєму дослідженні «Вплив соціального середовища на психологію» (1979) доктор М.Бреннер виявив, що на кожні 10% збільшення кількості безробітних спостерігається підвищення на 1,2% загальної смертності, на 1,7% серцево-судинних захворювань, на 1,3% більше випадків цирозу печінки, на 1,7% більше самогубств, на 4,0% більше арештів і на 0,8% більше повідомлень про напади в поліцію. Така ситуація вказує на високий рівень дезадаптації особистості в результаті втрати роботи [4; 5]. За даними дослідження, опублікованого в Social Indicator Research, навіть тим, хто переважно були оптимістами, після втрати роботи вже складніше бачити «світлий» бік речей.

За допомогою інтерв'ю та даних німецьких учасників дослідження віком від 16 до 94 років встановлено, що навіть в оптимістів є страх втрати роботи. Як зазначив Ulrich Schimmask: «Всупереч поширеній думці ми виявили, що певні життєві обставини, такі як безробіття, можуть мати значний вплив на відчуття благополуччя безробітних і на те, чи будуть вони взагалі оптимістами, чи ні». У той час як інші дослідження вказували на позитивні аспекти безробіття – збільшення вільного часу – дослідження U.Schimmask демонструє, що мінуси, такі як втрата доходів і почуття безпеки, безумовно, переважають передбачувані вигоди. «Навіть якщо ваш загальний прогноз позитивний, втрата роботи може значно змінити те, як ви оцінюєте своє життя», – підкреслив U.Schimmask [19]. Отже, досвід втрати роботи спричинює не тільки ситуативні негативні переживання, а й може вплинути на загальну установку людини стосовно свого життя, на її життєтворчість, на спроможність долати труднощі.

Проведені дослідження вказують на значний вплив соціальної атрибуції та установок щодо безробіття, які побутують у соціумі. Відтак важливим завданням фахівців, які працюють із людьми, які втратили роботу, є створення до-

бронічних умов прийняття та розуміння, що сприяє збереженню позитивної Я-концепції особистості.

II. Психологічні особливості переживань при втраті роботи

Для того щоб ближче підійти до самої ситуації, у якій опиняється безробітний, слід подивитися на цей процес поетапно. Отже, часовий перебіг переживання ситуації безробіття може бути описаний у термінах таких дискретних етапів:

1. Потрясіння, яке супроводжується активним пошуком роботи, під час якого індивід залишається оптимістичним і зберігає установки щодо життя.

2. Незадовільний результат пошуків роботи, що спричинює песимістичний стан, тривогу й переживання дистресу, – це важка стадія.

3. Людина стає фаталістом і пристосовується до нового стану, але вже з більш вузькими можливостями й зруйнованими установками (Eisenberg & Lazarsfeld, 1938) [8].

Ураховуючи особливості переживань безробітного на кожному з етапів, ми приходимо до висновків стосовно необхідності психодіагностики під час надання допомоги та консультацій психологами та іншими фахівцями.

Дослідник В. Arnetz і колеги (1987) вивчали особливості складних переживань, з якими стикаються безробітні, фокусуючи увагу на стані їхньої фінансової забезпеченості. Автори виділили такі стадії безробіття:

1. Небезпека втрати роботи.

2. Власне втрата роботи.

3. «Медовий місяць» – шість місяців безробіття (фінансові проблеми незначні).

4. Період складної фінансової ситуації.

5. Період стійкого безробіття з утратою надії знайти роботу [1].

Оскільки на перших двох стадіях забезпечена відносна соціальна й фінансова підтримка, то людина, яка втратила роботу, використовує раціоналізуючі копінгові стратегії. Шокуюча втрата роботи може навіть призвести до реактивного психозу й зниження імунітету. На четвертій стадії ситуацію ускладнює соціальна ізоляція й психосоматичні захворювання [1].

III. Психологічні теорії, що розкривають особистісні особливості осіб, що втратили роботу.

Теорія фрустрації. Відповідно до теорії фрустрації-агресії, люди, які проявляють агресію, були раніше фрустровані й, навпаки, люди, які пережили фрустрацію, неодмінно будуть вести себе агресивно [7]. Коли людина стикається з перешкодами, створеними безробіттям, на шляху досягнення мети, вона переживає фрустрацію. Інтенсивність фрустрації посилюється в разі, якщо мотивація досягнення дуже висока й задоволення досягнення мети блокується. Ускладнюють ситуацію також відносини в родині й у центрі зайнятості: і рідні, і співпрацівники чекають від безробітного успіху, а він у черговий раз не може його досягти.

Теорія депривації М.Яходи (ґрунтується на функціях працевлаштованості). Ця теорія ґрунтується на поглядах З.Фрейда про те, що робота забезпечує

тісний зв'язок з реальністю. У своїй теорії М. Jahoda підкреслює, що, крім явних, прямих функціональних ознак роботи, як власне заробіток на життя, існують також латентні переваги, які слугують підтримкою для зв'язку з реальністю. Вона виділяє п'ять прихованих переваг: часова структура, соціальні контакти (причетність), зовнішні цілі (сенси), статус та ідентичність, вимушена діяльність (забезпечує активність суб'єкта) [13].

Теорія обмеженої участі. Теорія припускає, що всі люди є від природи мотивованими агентами (суб'єктами), які прагнуть заявити про себе, ініціювати зміни та впливати на події. Умови безробіття гальмують здійснення безпосередньої участі, що, зрештою, призводить до вищезазначених наслідків безробіття [10].

Теорія соціальної стигматизації І. Гоффмана (Goffman, 1967). Теорія присвячена особливому типу соціальної взаємодії, у якому окрема людина або група людей асоціюється з негативним, як правило, соціальним явищем або характеристиками, які не є доведеними. У результаті стигматизована людина позбавляється суспільного визнання; також має місце дискримінація [11]. Наприклад, «пенсіонерів і молодих фахівців ніхто не хоче працевлаштовувати».

Цікаві міркування щодо етапів втрати роботи має Л. Пельцман. Вона також проводить паралелі з теорією стресу Г. Сельє (тривожність-опір-виснаження). Дослідниця виділяє чотири фази [22]:

1. Стан невизначеності та шоку. Фаза має гострий перебіг, особливо, коли втрата роботи сталася несподівано. Стан розгубленості й страху може сприяти хворобам, нещасним випадкам. Пошук роботи в цій фазі швидше за все не буде успішним, адже людина ще не в змозі адекватно оцінити нові вакансії й себе як пошукача, адже вона переживає травму та власну нікчемність.

2. Суб'єктивне полегшення й психологічна адаптація до ситуації (3–4 місяці після втрати роботи). Ця стадія зумовлена з появою вільного часу й зникненням неприємностей і незручностей, пов'язаних із роботою. Отже, багато хто відзначає поліпшення стану здоров'я й настрою. У разі, якщо людина пододала втрату, вона може починати пошуки нової роботи.

Коли травматизація виявиться глибокою, надалі виникають підвищена тривожність, фобії, відчуття безсилля.

3. Ускладнення стану (6–7 місяців відсутності роботи). Характеризується погіршенням матеріального й соціального становища людини, безробітний стає пасивним, коло його спілкування звужується, руйнуються мрії і звичний спосіб життя, стресостійкість знижується. Особливо шкідливими є коливання надії знайти роботу, що може призвести до припинення пошуків й апатії.

4. Безпорадність і примирення із ситуацією виникають навіть за відсутності матеріальних труднощів, при одержанні допомоги по безробіттю. Невдалі спроби знайти роботу призводять до безнадійності, зневіри й пасивності.

На цій фазі особливо загрозливою стає «втеча від реальності» у девіантну або суїцидальну поведінку [22].

Вищездійснений аналіз теорій, присвячених наслідкам безробіття, дозволяє зробити ряд висновків:

- його слід розглядати як соціально-психологічний феномен, а не тільки як економічне явище;
- потенційно психотравмуюча ситуація;
- спричинює комплексну психосоматичну реакцію, яка може мати наслідком серцево-судинні захворювання, розлади кишково-шлункового тракту тощо;
- існує схожість послідовності переживань, пов'язаних із втратою роботи та реакцією людини на стрес;
- зайнятість має також латентні значення: соціальна структура, часова впорядкованість, аксіогенез, обов'язкова діяльність та ін.;
- утрата роботи може призвести до життєвої кризи особистості, що визначатиме особливості відносин «людина–світ», «людина–людина».

Справді, завданням психологічної науки є не констатація фактів присутності явищ, а пояснення їх механізмів, причин і розробка шляхів адаптації особистості до нових умов життя. Саме тому ми вважаємо, що наслідки безробіття слід розглядати системно, адже тривале безробіття, погіршення здоров'я, підвищення конфліктності і навіть суїцид – це наслідки психологічної дезадаптації та кризи особистості. Наступним нашим завданням є розробка та впровадження психологічної допомоги в ситуації втрати роботи.

1. Immune Function in Unemployed Women / [B. V. Arnetz, J. Wasserman, B. Petrini at al.] // *Psychosomatic Medicine*. – 1987. – № 1. – P. 3–12.
2. Berth H. Arbeitslosigkeitserfahrungen, Arbeitsplatzunsicherheit und der Bedarf an psychosozialer Versorgung / [H. Berth, P. Förster, F. Balck at al.] // *Gesundheitswesen*. – 2008. – № 70 (5). – S. 289–294.
3. Blakely T. A. Unemployment and suicide. Evidence for a causal association? / T. A. Blakely, S. C. Collings, J. Atkinson // *Journal of Epidemiology and Community Health*. – 2003. – № 57. – P. 594–600.
4. Brenner M. Influence of the Social Environment on Psychology: The Historical Perspective in Stress and Mental Disorder, ed. James E. Barrett / M. Brenner. – NY. : Raven University Press, 1979. – 367 p.
5. Brenner M. H. Economic changes and heart disease mortality / M. H. Brenner // *American Journal of Public Health*. – 1971. – № 61. – P. 606.
6. Daly M. C. Relative status and well-being: evidence from U.S. suicide deaths [Електронний ресурс] / M. C. Daly, D. J. Wilson, N. J. Johnson // *Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper*. – 2007. – 12. – Режим доступу до журналу : <http://www.frbsf.org/publications/economics/papers/2007/wp07-12bk.pdf>.
7. Dollard J. The hypothesis suggests that the failure to obtain a desired or expected goal leads to aggressive behavior. Frustration and aggression / J. Dollard, N. Miller. – New Haven : Yale University Press, 1939. – 213 p.
8. Eisenberg, P. The psychological effects of unemployment / P. Eisenberg, P. F. Lazarsfeld // *Psychological Bulletin*. – 1938. – № 35. – P. 358–390.
9. Feather N. T. Unemployment and its psychological correlates: A study of depressive symptoms, self-esteem, Protestant ethic values, attributional style and apathy / N. T. Feather // *Australian Journal of Psychology*. – 1982. – № 34 (3). – P. 309–323.
10. Fryer D. M. Being unemployed: A review of the literature on the psychological experience of unemployment // C. L. Cooper, I. Robertson (Eds.). Fryer, D. M., Payne, R. L. *International Review of Industrial and Organizational Psychology* / D. M. Fryer, R. L. Payne. – Chichester : Wiley, 1986. – P. 235–278.

11. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of the Spoiled Identity / E. Goffman. – Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1963. – 189 p.
12. Hollederer A. Arbeitslos – Gesundheit los – chancenlos? / A. Hollederer // IAB-Kurzbericht. – 2003. – № 4. – S. 1–8.
13. Jahoda M. Employment and unemployment. A socialpsychological analysis / M. Jahoda. – Cambridge M. : Cambridge Univ. Press, 1982. – 124 p.
14. Kessler R. C. Effects of unemployment on health in a community survey: Main, modifying, and mediating Effects / R. C. Kessler, J. B. Turner, J. S. House // Journal of Social Issues. – 1988. – № 44 (4). – P. 9–85.
15. Psychological and physical well-being during unemployment: A meta-analytic study / [F. M. McKee-Ryan, Z. Song, C. R. Wanberg at al.] // Journal of Applied Psychology. – 2005. – № 90 (1). – P. 53–76.
16. Unemployment and mortality: comparison of the 1971 and 1981 longitudinal study census samples / [K. A. Moser, P. O. Goldblatt, A. J. Fox at al.] // British Medical Journal. – 1987. – № 1. – P. 86–90.
17. Paul K. I. Unemployment impairs mental health: Meta-analyses / K. I. Paul, K. Moser // Journal of Vocational Behavior. – 2009. – № 74 (3). – P. 264–282.
18. Platt S. Unemployment and suicidal behaviour: a review of the literature / S. Platt // Social Science and Medicine. – 1984. – № 19 (2). – P. 93–115.
19. Schimmack U. The influence of environment and personality on the affective and cognitive component of subjective well-being / U. Schimmack, J. Schupp, G. G. Wagner // Social Indicators Research. – 2008. – № 89. – P. 41–60.
20. Stokes G. Study of the Psychological Effects of Redundancy and Unemployment / G. Stokes, R. A. Cochrane // Journal of Occupational Psychology. – 1984. – № 57. – P. 309–322.
21. Winefield A. H. Effective Reactions to Employment and Unemployment as a Function of Prior Expectations and Motivation / A. H. Winefield, M. Tiggemann // Psychological Reports. – 1994. – № 75. – P. 243–247.
22. Пельцман Л. Стрессовые состояния у людей, потерявших работу / Л. Пельцман // Психологический журнал. – 1992. – № 1, т. 3. – С. 126–130.
23. Силласте Г. Г. Экономический кризис – социальное последствие мирового финансового кризиса / Г. Г. Силласте // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2011. – № 2 (102). – С. 132–142.
24. Фрейд З. Исследование истерии / Зигмунд Фрейд // Собр. соч. : в 26 т. – Т. 1. – М. : Восточно-Европейский Институт психоанализа, 2005. – 464 с.

УДК 159.922.1: 37.018.3

Лілія Дубецька

ГЕНДЕРНИЙ ДИСПЛЕЙ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ РЕАЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ – ВИХОВАНЦІВ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ

У статті висвітлено результати дослідження соціально-психологічних факторів впливу на формування гендерних уявлень дошкільників – вихованців дитячого будинку. Виявлено, що гендерний дисплей Долинського дитячого будинку «Теплий дім» складається із сукупності таких факторів, як гендерно-стереотипний образ дівчинки та хлопчика, гендерні особливості в оформленні приміщень дитячого будинку, гендерно-відповідна поведінка дошкільників під час гри, виконання дітьми гендерних ролей та обов'язків, гендерно-відповідні вербальні настанови вихователів, фемінізованість соціального оточення дошкільників, проведення святкових і навчально-виховних заходів, особливості взаємодії кожної дитини із членами її сім'ї. У статті розкрито особливості кожного фактора зокрема.